

ISSN № 2312-0665

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди

ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

**Збірник наукових праць
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди**

Випуск 46

Харків 2017

ДІЕСЛІВНА МЕТАФОРА ЯК ДОМІНАНТА ХУДОЖНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ МАРИНІСТИЧНОГО ПЕЙЗАЖУ В НОВЕЛІСТИЦІ М. КОЦЮБІНСЬКОГО ІТАЛІЙСЬКОГО ЦИКЛУ

Стаття присвячена художньому відтворенню мариністичного пейзажу в новелістиці М. Коцюбинського італійського циклу. Простежено, як за допомогою метафори, дієслівної зокрема, моделюється морський простір у мовній картині світу письменника. Виділено тематичні групи дієслів, з'ясовано типи метафоричних перенесень. Визначено, що метафоричне слововживання виявляє свої можливості як спосіб створення моделей світу, відбиття мовної картини світу, а звідси й культурного середовища.

Ключові слова: мовна картина світу, мариністичний пейзаж, метафора, дієслівна метафора.

Тимченко Ю. А. Глагольная метафора как доминанта художественной организации маринистического пейзажа в новеллистике М. Коцюбинского итальянского цикла. Статья посвящена художественному воссозданию маринистического пейзажа в новеллистике М. Коцюбинского итальянского цикла. Прослежено, как с помощью метафоры, глагольной в частности, моделируется морское пространство в языковой картине мира писателя. Выделены тематические группы глаголов, выяснено типы метафорических переносов. Определено, что метафорическое словоупотребление проявляет свои возможности как способ создания моделей мира, отражения языковой картины мира, а отсюда и культурной среды.

Ключевые слова: языковая картина мира, маринистический пейзаж, метафора, глагольная метафора.

Tymchenko Yu. O. The verbal Metaphor as the Dominant of Seascape Expressive Organization in the Short Stories of the Italian cycle by M. Kotsiubynskiy. The article is devoted to the expressive reproduction of the seascape short stories of the Italian cycle by M. Kotsiubynskiy.

In linguistics, there is a significant number of metaphors classifications, among which the most popular is the word typology, that indicates the auxiliary subject. Based on this, anthropomorphic, naturemorphic, zoomorphic, phytomorphic, landscape, sociomorphic, and artifact metaphors are distinguished. But there are less studied metaphors that are grouped according to grammatical indices (substantive, adjective, verbal etc.), and syntactic features (genitive metaphors, predicates etc.). Thus, the relevance of the study is determined by the need to study verbal metaphors as one of the expressive means to reflect the seascape in the short stories by M. Kotsiubynskiy.

The purpose of this article is to point out lexical and semantic peculiarities of verbal metaphors in the Italian cycle texts by M. Kotsiubynskiy.

The originality of M. Kotsiubynskiy artistic space is that the linguistic presentation of nature phenomena occurs in the form of semantic filling with individual-authorial associations of words, rethinking and enrichment of their meanings. In the language expression of the seascape in the short stories of the Italian cycle, there is a significant number of figurative structures whose metaphorical content is based on verbal grounds. The basis of the semantic characteristic of the verb metaphors is the figurative use of verbs to denote motion, processes and states relating to the nature. In these structures, the metaphorical verb has predominantly anthropomorphic meaning.

Key words: language map of the world, seascape, metaphor, verbal metaphor.

Метафора в художньому тексті є одним із найбільш досліджуваних об'єктів (О. Варинська, Н. Варич, В. Вовк, С. Єрмоленко, Т. Єщенко, Т. Кіс,

Л. Кравець, Л. Мацько, Л. Ставицька, Г. Сюта, О. Тищенко та ін.). Постійне перебування метафори в полі зору мовознавців зумовлене складністю її природи, адже «сутність, природу, внутрішню організацію і зовнішні зв'язки досліджували і в лінгвістичному руслі, і у філософському. Процес наукового осмислення метафори в межах цих напрямів відбувався не ізольовано, а взаємоскорельовано. Лінгвістичні дослідження проводили на основі філософських методологій, відповідно до яких вибудовували систему дослідницьких принципів та способів вивчення метафори, а у філософських теоріях нерідко враховували результати лінгвістичних студій цього феномену» — зазначає Л. Кравець [10, с. 5]. Але параметри класифікації метафори й досі чітко не окреслені. В. Виноградов наголошував на важливості розрізнення метафори: «Питання про метафору як принцип семантичного перетворення надзвичайно складне. І перш за все воно вимагає розмежування: класифікація типів метафор, пояснення їх відмінностей із психологічної та лінгвістичної точок зору — нагальні завдання семантики...» [4, с. 427]. Зважаючи на вище викладене в лінгвістиці існує значна кількість класифікацій метафори, серед яких найпопулярнішою є типологія за належністю слова, що позначає допоміжний суб'єкт, до певної семантичної групи. На основі цього виділяють антропоморфні, природоморфні, зооморфні, фітоморфні, ландшафтні, соціоморфні та артефактні метафори.

Менш дослідженими, на наш погляд, є метафори, що виокремлюють за граматичними показниками, зокрема за частиномовною належністю (субстантивні, ад'єктивні, дієлівні тощо), та синтаксичними особливостями (генитивні метафори, предикативні та ін.). Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення дієслівних метафор як одного зі засобів відтворення пейзажу в новелістиці М. Коцюбинського.

Мета пропонованої статті — виявити й з'ясувати лексико-семантичні особливості дієслівних метафор у мові творів М. Коцюбинського італійського циклу.

Складне асоціативне мислення М. Коцюбинського, сприйняття довкілля, особливе, не схоже ні на чиє інше, накладає відбиток на всю його творчість. Однією з найчисельніших груп метафор, де об'єктами метафоричного зображення виступають реалії простору Італії, є дієслівні, адже пейзаж у Коцюбинського сповнений динаміки, перебуває в постійному русі. Причому письменник уживає дієслівні форми, що передаючи рух, одночасно виконують персоніфікуючу функцію. Взаємодіючи з іменниками, дієслова організовують виклад мисленнєвих позицій щодо діяльності суб'єкта, пов'язані із ним різноманітні процеси. Вони стають центром уваги людини, бо поняття, розгортаючись, виявляються саме в дієсловах. Але дієслова можуть не тільки називати життєві процеси, а й зображувати їх. Дієслова забезпечують динамічну характеристику дії. Метафоризуючись, дієслова часто посилюють свої динамічні властивості й використовуються як художньо-образний засіб [1, с. 248]. Оригінальні метафори такого типу збагачують стилістичну систему художнього мовлення. Дієслівними метафорами називають такі, у яких один член (другий) виражений дієсловом із переносним значенням. Однак

слід враховувати, що переносність значення сприймається тільки на рівні його сполучуваності з іменником (першим членом метафори) [11, с. 333], наприклад: *Вони [хвилі] списали синє полотно моря, як давні ієрогліфи, а хто прочитає те таємне письмо?* (М. Коцюбинський).

Розгорнуті картини опису моря в новелістиці письменника італійсько-го періоду мають яскраво виражену емоційну забарвленість. Це лаконічні пейзажні замальовки, що вкрапляючись у твори, викликають потрібний настрій, або створюють фон подій, які розгортаються. Вони є максимально наближеними до пейзажів художників-імпресіоністів, завдяки суб'єктивному чиннику, безпосередності та миттєвості сприйняття. Враження від моря передається за допомогою різних художніх засобів, де ключовою є дієслівна метафора. В утворенні метафор діють принципи аналогії та асоціацій, їхнє використання створює передумови для виникнення образу.

У художньому зображенні образу моря в новелах М. Коцюбинського італійського циклу переважають антропоморфні образи, динамізм яких відтворюється у вигляді метафор руху. Метафоричні конструкції зі стрижневим дієсловом виникають унаслідок порушення семантичного зв'язку між предметом та його дією, процесуально ознакою або станом. Розрізняємо такі тематичні групи метафоричних дієслів: 1. Антропоморфні метафори із семантикою руху (збудилось, здригнулось, стелить, несло, скидало, здавало, гойдалось, одхилялось, простелило, дере, потягається, викидає), наприклад: *Воно [море] вже збудилось, здригнулось...* (М. Коцюбинський); *Море несло на собі хвилю і, докотивши, коротким, навиклим рухом скидало її на берег, неначе карти здавало* (М. Коцюбинський); *Море гойдалось* (М. Коцюбинський); ... *воно [море] одхилялось од скелі...* (М. Коцюбинський); ... *море простелило йому [місяцю] під ноги золотий килим...* (М. Коцюбинський); *Там море дере свою синю одежу об гострі скелі на білі клапти...* (М. Коцюбинський); ... *воно [море] потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег* (М. Коцюбинський);

2. Дієслівні метафори із семантикою звуку (стука, дзвонить, хлюпа, хлюпало, шумить, вило, грає): *Воно[море] ...дзвінко стука в порожні боки човнів...* (М. Коцюбинський); *А море знизу шумить* (М. Коцюбинський, 245); *А море так задиристо хлюпа у берег, так принадно дзвонить у човни!...* (М. Коцюбинський); *З одного боку м'яко хлюпало море...* (М. Коцюбинський); *Весь день ми так кудись плили, й цілісіньку ніч вило море, як пес* (М. Коцюбинський); ... *грає радісно море...* (М. Коцюбинський);

3. Метафори із колірною семантикою (заголубіло, голубіє, синіє, злиняло): *Воно вже [море]...заголубіло...* (М. Коцюбинський); *Море так невинно голубіє під стінами скель...* (М. Коцюбинський); *Крізь білі колони синіє море...* (М. Коцюбинський); *Вони [води] вже змили всі фарби, злиняло море, скелі і дерева* (М. Коцюбинський);

4. Дієслівні метафори, що характеризують стан реалії: а) антропоморфні метафори, які відтворюють фізіологічні процеси (дихало, дихнуло, дивиться, спить): *Солоно дихало море* (М. Коцюбинський); *Нарешті дихнуло море* (М. Коцюбинський); *Цілий день в нього [вікно] дивиться море*

(М. Коцюбинський); *Ще море спить...* (М. Коцюбинський); та психофізіологічні процеси (любить, осміхалося), наприклад: *Море се любить* (М. Коцюбинський); ... *а зліва, на кожнім закруті стежки, осміхалося море* (М. Коцюбинський); б) стан поверхні моря (рябіло, запінилося, кипить): *Коли море рябіло, Джузеппе капав у нього оливу* (М. Коцюбинський); *Море запінилося і кипить...* (М. Коцюбинський, 246);

5. Дієслівні метафори, що позначають вплив на об'єкт а) фізичний (било, гризло, сліпило, штурхало, підгортало, покривало, вигризло, вплиувало): *Море било і гризло його* [Джузеппе], *як прибережну скелю...* (М. Коцюбинський); *Море сліпило* (М. Коцюбинський); *Звідси нам зрозумілими стали вічні наскоки моря на острів. В якому б настрої воно не було, воно вічно штурхало камінь, вічно гризло його. Підгортало каміння під ноги і покривало водою* (М. Коцюбинський); *Високі скелі, гордо навислі над морем, піддались, нарешті: море вигризло в них високі й глибокі гроти* (М. Коцюбинський); ...*море раптом вплиувало човен в тісний отвір* (М. Коцюбинський); б) психологічний (зворушувало): *Воно [море] ... зворушувало душу своїм радісним світлом, синьою млою...* (М. Коцюбинський);

6. Дієслівні метафори на позначення природних процесів (горіло, палало): *Під берегами море починало горіти* (М. Коцюбинський); *Горіли скелі, дорога, пил під ногами, палали повітря і море* (М. Коцюбинський);

7. Дієслівні метафори на позначення різноманітних дій (грає, розмовляє): ... *море грає вогнями і розмовляє десь в глибині...* (М. Коцюбинський);

8. Метафора, що характеризує вияв ознаки або властивості реалії (поблискує): *Море поблискує злюю блакиттю...* (М. Коцюбинський);

Синонімічно до образу моря письменник уживає слово *вода (води)*. У мові новел функціонують дієслівні метафори на позначення: стану (кипіла): ...*круг нього [острова] кипіла вода* (М. Коцюбинський); процесу (горіли): *Там води горіли шафіром або смарагдом...* (М. Коцюбинський); впливу на об'єкт у просторі (крила): ... *там вода крила сріблом човен, весла і наші руки* (М. Коцюбинський).

Невід'ємною частиною водного простору є образ *хвиль*, який яскраво замальовується М. Коцюбинським за допомогою таких дієслівних метафор: 1) на позначення переміщення в просторі (котиться, набігає): *Котиться з Африки хвиля...* (М. Коцюбинський); *І може, та хвиля, що мила ноги араба, набігає тепер на мої ноги, як символ єднання...* (М. Коцюбинський); 2) метафори руху (билися, розбивались) *Хвилі билися і розбивались об стрімкі скелі Монте-Соляро, об фаральони* (М. Коцюбинський); 3) метафори, що характеризують різноманітні дії (цілує, мила, впливала): *Котиться з Африки хвиля і, як далекий братерський привіт, цілує скелі* (М. Коцюбинський); ...*хвиля, що мила ноги араба...* (М. Коцюбинський); *Срібна хвиля безперестанку впливала в гроту нові човни* (М. Коцюбинський).

Отже, унікальність художнього простору М. Коцюбинського виражається в тому, що мовне відтворення явищ природи відбувається у вигляді семантичного наповнення індивідуально-авторськими асоціаціями слів, переосмислення і збагачення їх значень. У художньому відтворенні морського

пейзажу в мові новел письменника італійського циклу функціонує значна кількість тропеїчних структур, метафоричний зміст яких ґрунтується на дієслівній ознаці. В основі семантичної характеристики дієслівних метафор лежить переносне вживання дієслів на позначення руху, процесів і станів, що стосуються реалій природи. У цих структурах метафоризоване дієслово має переважно антропоморфічне значення.

Перспективним видається подальше з'ясування особливостей метафоризації дієслів у мові новел письменника інших циклів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білодід І.К. Мова творів М. Коцюбинського. Вибрані праці в трьох томах. К.: Наукова думка, 1986. Т. 2. С. 214–242.
2. Варич Н.І. Структура метафори в поезії Б.-І. Антонича: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Харків, 1998. 168 с.
3. Варинська О.М. Семантичні протистояння ключових слів у М. Коцюбинського. *Наук. вісник ВДУ*. 1999. № 13. С. 80–83.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. О языке художественной прозы. М.: Наука, 1980. 360 с.
5. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи: Природа вторичной номинации: [монография]. К.: «Наукова думка», 1986. 140 с.
6. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. К.: Довіра, 1999. 431 с.
7. Єщенко Т.А. Метафора в українській поезії 90-х років ХХ ст.: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Донецьк, 2001. 337 с.
8. Кіс Т.Є. Еволюція художньої метафори: лінгвокультурний аспект: дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 – укр. мова. Чернівці, 2001. 224 с.
9. Коцюбинський М. Твори в шести томах. К.: Вид-во Академії Наук Української РСР, 1961. Т. 3: Оповідання та повісті (1910 – 1912). 481 с.
10. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст.: монографія. К.: ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
11. Мацько Л.І., О.М. Сидоренко, О.М. Мацько Стилiстика української мови: [пiдруч.]. К.: Вища школа, 2003. 462 с.
12. Ставицька Л.О. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи. *Семасiологiя i словотвiр*: [зб. наук. праць]. К.: Наук. думка, 1989. С. 98–102.
13. Сюта Г.М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи: монографія. К.: Ін-т укр. мови НАН України: Вид дiм Дмитра Бурого, 2010. 164 с.
14. Тищенко О.М. Метафора Євгена Маланюка: Семантико-функціональний аспект: монографія. К., 2004. 304 с.

Тимченко Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, вул. Валентинівська 2, м. Харків, 61168, Україна.

Tel.: +38 0502748043

E-mail : yiliyatimchenko@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9132-3301>

Тymchenko Yu.O. – Ph.D in Philology, Associate Professor, Ukrainian Language Department, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Valentynivska Str., 2, Kharkiv, 61168, Ukraine.